

M. Ali Özdemir

Çetin Şenkul

Prof. Dr. Jeomorfoloğ
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Coğrafya Bölümü

Arastırma Görevlisi
University of Birmingham
School of Geography,
Earth & Environmental Sciences

Dağlık Frigya Bölgesi İscehisar Yöresi (MÖ 700-MS 350)

Tüfler İçerisinde Geçen Hayatlar

Milyonlarca yıl öncesinde yeryüzünün derinliklerinden günyüzüne çıkan tüfler ve bazaltlar, bir sanatçının estetik görüşüne sahip gibi görünen doğa tarafından şekillendirilmiş ve günümüze kadar ulaşmış. Bunun sonucunda, Dağlık Frigya bölgesine özgü orijinal şekle sahip tüften oluşan düzlükler, tepeler, sırtlar, vadiler, diklikler, mağaralar ve peribacaları birer doğal anıt niteliğinde günümüz peyzajının aslı unsurlarını oluşturuyor. Afyonkarahisar'da olduğu gibi insanlar için savunmanın öncelikli olduğu dönemlerde bölgedeki peribacalarından, lav çıkış merkezlerinden, bazalttan ve andezitlerden oluşan doğal kaleler, Eskiçağdan günümüze pek çok uygarlığın ilgi odağı olmuş. Günümüzde Köroğlu Beli geçidi olarak bilinen, ancak yüzyıllardır ana yol güzergâhının köprüsü olarak kullanılan doğal kaleler yöreyi Anadolu'nun diğer yerleşim yerlerine bağlayan önemli mekânlar olmuş.

Frig Vadisi'nde bulunan tüfler, oluşumlarının her aşamasına dair eşsiz bir görüntü sunuyor. Kolay aşınmaları nedeniyle hem doğanın şekillendiriciliğini yansıtıyor hem de Frigler'in kaya anıtlarının ana maddesini oluşturuyor.

Doğanın Ortaya Çıkışı ve Şekillenışı

İscehisar (Afyonkarahisar) yöresinde 5000 yıldır insanı ağırlayan tüflerin öyküsü, yaklaşık 10 milyon yıl öncesinde gerçekleşen tuf volkanizması ile başlamış. Bu oluşuma sonradan bazalt ve andezit eklenerek Ağın Dağı, Bey Dağı ve Asar Dağı gibi 1700 ila 1800 metrelere kadar ulaşan dağlık alanları oluşturmuşlar.

Dağlık Frigya bölgesindeki İscehisar yöresinde bulunan tüflerin ortaya çıkardığı doğal oluşum ve şekillenme süreci hâlâ devam ediyor. Eşine az rastlanır güzellikte, boyu birkaç metreden 30 m'ye kadar ulaşan konik, şapkalı veya lale, kavuk, lamba şekilli, grup halinde, tek veya yamaçtan dışarı doğru çıkmış halde bulunan çok sayıda peribacası barındırıyor. Genç jeomorfolojinin doğal oluşumları bütün canlılığı ile devam ediyor, peribacalarının oluşum süreci burada ayrıntılarıyla görülebiliyor. Afyonkarahisar-Ankara karayolunun 20. kilometresi, değişik açılardan bakıldığında kimi vezir, kimi lale, kimi de genç bir kadın silüetini andıran ve birbirinden bağımsız farklı görüntüler veren bir yapıya sahip. Böylece Anadolu'nun en önemli jeoparklarından birinin emsalsiz ortaya çıkışı serüveni tamamlanmak üzere.

En az tüfler kadar önemli bir diğer oluşum ise bu sırada son şeklini almış. Doğanın insana sunduğu bu oluşum, Afyon-Ankara karayolu üzerinden görülebilen alanda bulunan, dünyaca ünlü İscehisar mermeri. Varlığı milyonlarca yıl öncesinden hazırlanmış bir doğa harikası olarak mermerler, yörenin gizli kalmış bir hazinesi gibi milattan önceki birkaç yüzyıla kadar insan tarafından keşfedilmeyi bekliyordu.

Coğrafi Ortam

Anadolu iklimi, günümüzden 10.000 yıl önce başlayan Holosen dönemi ile birlikte ve özellikle yaklaşık son 3000 yıldır sürekli istikrar kazanmaya çalışıyor. Bu gelişime paralel olarak hayli uzun bir süredir Ege ve İç Anadolu bölgelerinin birbirlerine en çok yaklaştıkları yerdeki Dağlık Frigya'da, kış ayları hayli soğuk iken yaz ayları sıcak fakat kısadır. Yöre yılın yaklaşık 200 günü insanların ısınma ihtiyacı duyduğu karasal iklime sahiptir.

Homeros ve Herodotos gibi Eskiçağ yazarları Dağlık Frigya'nın orman bakımından zengin bir bölge olduğunu dile getirmiştir. Nitekim günümüzde yapılan araştırmalar bölgenin büyük kısmının orman ekosistemi içerisinde olduğunu gösteriyor. Zengin orman varlığı nedeniyle İscehisar yöresi Frigler için ideal bir yerleşim alanı olmuştur. Ancak günümüzde sadece Asar Dağı, Ağın Dağı ve Beydağın 1400-1800 metreleri arasında karaçam (*Pinus nigra*) ve meşelerden (*Quercus cerris*, *Quercus vulcanica* ve *Quercus pubescens*) oluşan orman kalıntı alanlarına rastlanıyor. Tarihi ve iklimsel verilerin yanı sıra mevcut orman kalıntıları bu sahanın geçmişte de ormanlarla kaplı olduğunu gösteriyor. Ayrıca Dağlık Frigya bölgesine yaklaşık 100 km uzakta bulunan Gordion'daki tümülüslerden çıkarılan, farklı ağaç

türlerinin birlikte kullanıldığı ahşap masa, sehpa, iskemle gibi ürünler bölgenin orman varlığının o dönemdeki zenginliğine dair ipucu veriyor.

Yüzyıllarca süren orman tahribi yüzünden, bölgenin büyük bir kısmı ormanlardan yoksun. Sahanın asli ağaç türü olan sedir ve karaçam büyük oranda yok olmuş. Ormanların yerini alan antropojen stepelerde geçmişte olduğu gibi bugünde yoğun olarak ilkel metotlarla hayvancılık yapıyor. Günümüzde tarım alanlarının arasındaki ve dağlık alanların zirve kesimlerindeki seyrek meşe örtüsünün ve karaçam ormanlarının dışında, çıplak arazide sekonder yerleşen ladenlerin (*Cistus laurofolius*) bulunması tahribatın en açık göstergesi. Buna karşılık vadi tabanları ve ova kesimi insanların yüzyıllardır yaptığı faaliyetler nedeniyle bozkır görünümünü almış.

İnsanlar için önemli bir fayda ve yaşam kaynağı olan su, Dağlık Frigya bölgesi yerleşmelerinin kuruluşundan günümüze hep yetersiz kalmış. Bununla birlikte yörenin kuzey ve kuzey doğu kesimini oluşturan Ağın Dağı ve çevresinde yer alan, bugünkü Olukpınar ve Karakaya köyleri civarında yaygın olan tüflerin içerisinden çıkan kaynaklar, yörenin geçmişten günümüze su ihtiyacını karşılamaya çalışıyor. Bu kaynakların bir araya gelmesi ile oluşan ve yörenin en büyük akarsuyu olan İschehisar deresi, üzerindeki Eskiçağdan kalma köprüden de anlaşılacağı üzere en önemli su kaynağıdır. Ancak yükseltinin daha az olduğu düz ve düze yakın alanlarda tıpkı geçmişte olduğu gibi bugün de içme suyu ihtiyacını karşılamak için açılmış serenli kuyular, su temininde temel yöntemlerden biri olarak formunu hiç değiştirmeden günümüze kadar ulaşmıştır.

Doğanın Misafiri İnsan

Yerleşme tarihi açısından hayli eski olan Dağlık Frigya bölgesinin İschehisar yöresi, Afyon bölgesinde kurulan ilk yerleşim merkezlerindedir ve geçmişi Eski Tunç Çağı'na (MÖ 3000) kadar gitmektedir.

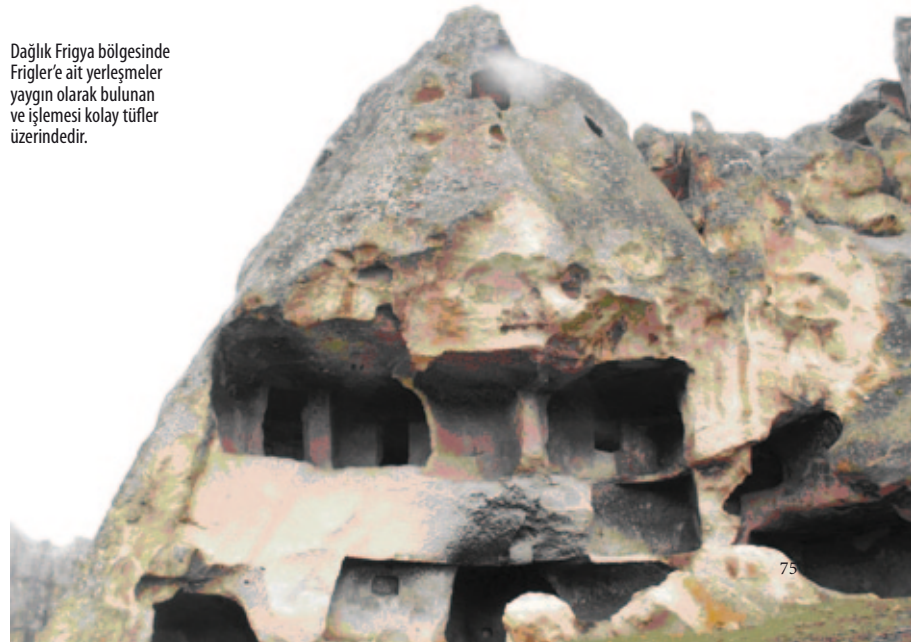
Eski Tunç Çağı'nın sonlarına doğru, MÖ 2000'de bölgeye gelen Hititler buraya yerleşmiş ve MÖ 1800 ile 1200 yılları arasında bu bölgede hayatlarını sürdürmüşlerdir. Afyon-Ankara karayolunun 30. kilometresinde bir Hitit yerleşimi olduğunun en güçlü kanıtı Seydiler beldesindeki Hitit mezarlığıdır. Yerleşim alanı olarak seçilen yöre, özellikle savunma imkânı sağlayan doğal ortamı ve tüflerin yerleşim yerlerine dönüştürülmesinin kolay olması nedeniyle ilk dönem yerleşmelerine ev sahipliği yapmıştır.

Hititlerden sonra, MÖ 13. yüzyıl ortalarında, Hititlere ait yerleşmeler içerisinde bulunan Erken Demir Çağı'na ait kanıtlar, ilk Frigya göçmenlerinin MÖ 11. yüzyılın sonlarına doğru İschehisar yakınlarındaki Seydiler'e ulaştığını ve burada tüfler üzerinde yerleşik yaşama geçtiklerini gösteriyor. Bu tarihten itibaren çağdaşlarıyla eş değer düzeyde bir uygarlık ortaya çıkaran Frigler, Hitit İmparatorluğu'nun çöküşündeki etkileri, karanlık çağda yakın bölgedeki diğer topluluklarla ilişkileri, doğu ile batı arasında bağlantıdaki rolleri ile ilgili tam aydınlanmamış yönler ile bilinmezliklerini ve gizemlerini devam ettiriyor. Bununla birlikte, Frigler, MÖ 7. yüzyıl ile 4. yüzyıl arasında yaklaşık 300 yıl bölgede yaşamlarını sürdürdükleri zaman diliminde ahşap kullanımındaki, çanak çömlek yapımındaki ileri sanat kabiliyetleri, maden işçilikleri, atlarının çevikliği ve sürati, hayvan sürülerinin büyüklüğü nedeniyle ilk olarak Homeros tarafından kaleme alınıp Eskiçağ'dan beri bilinen bir millet olmuşlardır. Yaklaşık 300 yıl yoğun olarak kullanılan bu

Dağlık Frigya bölgesinde Kırkinler olarak bilinen anıt, heybeti ve doğal olarak aşınma uğraması nedeniyle yöredeki yerleşim alanları içerisinde en bilinen dini yapıların başında gelir.

Su kaynaklarının hayli yetersiz olduğu yörede, örneğin Karagöl sulak alanında, görüşleri ilk bulunuşundan günümüze hemen hemen hiç değişmemiş serenli kuyular içme suyu ihtiyacını karşılamak amacıyla çok yaygın olarak kullanılmış ve hâlâ kullanılmakta.

Dağlık Frigya bölgesinde Frigler'e ait yerleşmeler yaygın olarak bulunan ve işleme kolay tüfler üzerindedir.

ilk yerleşim alanlarında, aradan geçen 2700 yıla rağmen hâlâ geçmişe ait hayat izlerini koruyabilen az da olsa mağara yerleşmesi görmek mümkündür.

Dağlık Frigya bölgesinde Frig vadisi olarak bilinen ve yerleşim alanlarının yoğun olduğu bölgelerin başında İsehisar ve çevresi gelir. Frigler'in günümüze kadar ulaşan mimari eserleri ise bölge genelinde yaygın olan ve işlemesi kolay tüfler üzerindedir. Bu eserler kaleler, mezar odaları, tapınaklar, evler ve ağıllardır. Demirden yapılmış araç gereçle tüfleri oyarak yapılan bu eserler günümüze kadar gelmiş anıtlardır. Bu alandaki dev kaya anıtları ve kale tipi yerleşmeler Frigler'den kalma en önemli doğal anıt eserlerdir.

Frig Vadisi sınırları içerisinde bulunan önemli kaya yerleşmeleri arasında, Seydiler'de, Ornaş'ta ve Selimiye'de olduğu gibi tüflerin oyulmasıyla oluşturulmuş evler vardır. Bu dağlık alan kale benzeri yerleşimler de barındırır. Büyük olasılıkla yerleşimin merkezi konumunda bulunan yapılar, kayalara oyulmuş mekânlar, silolar, kült anıtlar ve mezar odalarıdır. Dağlık Frigya sınırları içerisinde ise Kırkinler, Ağınönü, Kırkyalan, Çatakayalar en önemli yerleşim alanlarıdır. Bu alanlar dışında yörede geçmişten günümüze kadar kesintisiz yerleşim olduğu için izleri görebilmek mümkün değil.

Frig evleri 1. yüzyılda yaşamış Romalı mimarlık tarihçisi Vitruvius tarafından kaleme alınmıştır. Bu metinlerde evlerin ahşap kalas ve tahtalardan yapıldığı ve üzerlerinin saz ve çamurla örtüldüğü anlatılır. Evlerin tabanlarının da mermerden yapılan mozaiklerle kaplandığı belirtilir. Kayaları büyük bir beceriyle yontmuş ve işlemiş olan Frigler doğal olarak heykeltıraşlıkta gelişmişlerdir. Kaya anıtları ve mezarların cephesinde görülen yüksek kabartmalar Frig ustalarının ulaştıkları başarıyı net bir şekilde açığa vurmaktadır.

Frigler de Anadolu'da MÖ 6000 yılından beri yapılan Ana Tanrıça'ya tapıyordu. Bu inançlarının gereği olarak, bereket getirmesi amacıyla özellikle Dağlık Frigya bölgesinin doğal giriş kapısı niteliğindeki Seydiler çevresinde yaptıkları Ana Tanrıça Martar Kubileya'nın kült anıtlarıyla zengin bir miras bırakmışlardır. Bu kültürün bir sonucu olarak, tüflerin içerisine oyulmuş, merdivenleri doğuya bakan başka bir dinsel yapıt da oluşturmuşlardır. Burada bir çeşit oturma yerine çıkan ve sunak olarak kullanılan merdivenler ve tanrıçanın oturması için hazırlanmış sembolik tahtlar vardır. Selimiye'nin İbrahim İnlerindeki Manastır'da, Seydiler'in Kırkinler Kilisesi'nde, Ağın Dağı'ndaki Ağınönü Kilisesi'nde ve İbrahim İnleri'nde kaya yerleşimleri, mezar odaları, kayalıkların üst kısımlarında kaklıklar (su havuzcukları), kayaların ulaşılması güç yerlerinde ise mezar odaları vardır.

Dağlık Frigya bölgesindeki peribacaları hem doğal güzellikleri hem de yakın zamana kadar günümüz insanın yerleşimine sahne olması nedeniyle yöredeki ilgi çekici yapılar arasında yer alıyor.

Bölgede hayvancılığa önem veren bir yaşam tarzı geliştiren Frigler, hızlı koşan atları ile Homeros'un İlyada destanına konu olmuştur. Ayrıca tiftik keçileri Frigler'in yaşamında önemli bir yere sahiptir. Esasen bu coğrafya, tarım ve hayvancılık ile uğraşan insanların doğal ortam koşullarına bağlı olarak yerleşmeye açılmıştır. Frigya kültürünü yansıtan eserler günümüze kadar ulaşsa da, bu kültür hâlâ yeterince bilinmiyor, aydınlığa kavuşması gereken pek çok konu araştırılmayı bekliyor.

Frig döneminden sonra MÖ 546-334 yılları arasında bölge topraklarında Pers egemenliği yaşanmıştır. Ancak Frig dili ve yazısı MÖ 4. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar kullanılmıştır, Bu dönemin askeri ve idari açıdan Pers egemenliğinde geçmiş olması ve Friglerin bir süre Pers İmparatorluğu'nun bir parçası olarak yaşamış olmasına rağmen, yaşam tarzı büyük oranda geleneksel Frig kültürünü devam ettirir nitelikte sürmüştür.

Tüfler üzerine inşa edilen Frig kültürü, Roma dönemi ile birlikte farklı bir açılım kazanarak ününü günümüze kadar ulaştıracak bir faaliyetle devam etti: Mermer.

Helenistik dönemin karışıklığı içerisinde önemini kaybetmiş olan İsehisar yöresindeki yerleşim alanları, adlarını günümüze kadar ulaştıracak bir başlangıca sahne olmuştur. Bu dönemin ardından, İskender'in komutanlarından birinin adını alan Dokimeion şehri bugün İsehisar'ın bulunduğu alanda kurulmuştur. Daha sonra Romalıların Dokimeion şehrini almasıyla da mermer ocakları işletilmeye başlanmıştır. Yani Dokimeion şehri bugün olduğu gibi o dönemde de mermer ocaklarıyla ünlü bir şehirdir. Bu nedenle heykeltıraşların toplandığı bir merkez konumuna gelmiştir.

Mermer o dönemde de şehrin başlıca geçim kaynağıdır. Roma döneminden kalma, mermer ocaklarında bulunan Latince kitabelere göre binlerce insan ocaklarda çalışmıştır. Açılan ocakların sayısından yola çıkılarak, Dokimeion'dan çıkarılan mermer miktarının, 300 yıllık süreçte yaklaşık 500.000 metreküpü bulunduğu tahmin edilmektedir. Roma döneminde çok gelişen ve para kullanılan şehir, bölgenin en zengin şehirlerinden biri olmuştur.

Roma döneminde özellikle bu bölgedeki dağlık alanda yaşayan halk arasında Hıristiyanlık dini fazla zorlanmadan kabul görmüş ve varlıklarını bugüne kadar devam ettirebilmiş kiliseler ve ibadet yerleri kurulmuştur. Bu dönemde, Frig dönemine ait birçok kaya anıtın üzerine Roma döneminin inanç sistemine dair figürler kazınmıştır.

Romalılar döneminde en parlak devrini yaşayan İscehisar'da çıkarılan mermerler limanlara uzaklığın ortaya çıkardığı tüm zorluklara rağmen, Anadolu'dan başlayarak Roma'ya, Kuzey Afrika'ya kadar uzanan coğrafyada, görkemli yapıların ve lahitlerin yapımında kullanılmıştır. O dönemde Frig mermerleri Sagalassos ve Efes antik kentlerinden, İstanbul'da Ayasofya'dan Ravenna'da San Vitale'ye kadar önemli birçok yapıtı süslüyordu.

Antik çağda mermer çıkarma işlemi kesme ve çatlatma yöntemleriyle yapılıyordu. O dönemde mermer ilk önce testere ve keski ile ana kayadan ayrılıyor daha sonra bloklar haline getiriliyordu. Kesme yönteminde çıkarılacak mermer bloğu belirlenir, sonra blok çevresinden kesilirdi. Çatlatma yönteminde ise kamalar kullanılarak mermer üzerinde açılan oyuklara ve çatlaklara yine madeni kamalar yerleştirilir ve daha sonra bu kamalara balyoz benzeri aletlerle vurularak mermer blokları çıkarılırdı. Bu işlemlere ait izleri ve kalıntıları Bacakale antik mermer ocağında görebiliyoruz. Mermer daha sonra ya Dokimeion'daki ustalarca işleniyor ya de blok halde işleneceği yere ihraç ediliyordu.

Mermerlerin yolculuğu o dönemin ana yol güzergâhlarını takip ediyordu. Önceleri kağın üzerinde Bolvadin, Dinar, Dazkırı, Aydın üzerinden Milet limanına getiriliyorlardı. Mermerler bu yolculuklar esnasında yaklaşık 350-400 km mesafe kat ediyordu. İlkçağda ağır yük taşımacılığında kullanılan araçların günlük ilerleme hızları 20 ile 30 km arasında değişiyordu. Bu nedenle Dağlık Frigya'dan yola çıkarılan büyük bir mermer bloğu ancak 10-15 gün içerisinde Milet limanına ulaşabiliyordu.

Ancak Roma döneminin ardından mermer çıkarım işlemleri büyük ölçüde yavaşladı ve uzun bir durgunluk dönemine girildi, ama aradan geçen yaklaşık 1500 yılın ardından 1839'da Charles Texier tarafından Dokimeion şehrine ait mermer ocakları tekrar keşfedildi.

Kaynaklar

Ardos, M., *Afyonkarahisar Bölgesinin Jeomorfolojisi*, İ.Ü. Edeb. Fakültesi Yayınları No: 2418, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 97, 1978.
Dilek, M., *Afyonkarahisar İli Frig Vadisi Turizm kuşağı projesi*, ADUYBİM, 2005.
Metin, S., Genç, Ş., Bulut, V., *Afyon ve Dolayının Jeolojisi*. MTA Raporu No: 8103, 1987.

Şenkul, Ç., *İscehisar Çayı Havza Yönetimi ve Doğal Ortam-İnsan İlişkileri*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
Uçankuş, H.T., *Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın İlkesi Phrygia*: (İktisat rehberi), Kültür Bakanlığı Yayınları ; 2977. Sanat Eserleri Dizisi ; 348, 2002. <http://www.frigvadis.org>

Sakarya Nehri'nin kaynağını oluşturan Dağlık Frigya bölgesinde tarım ve dokumacılık neredeyse doğal dokusunu kaybetmeden varlığını sürdürüyor. Yörede doğal olarak yetişen geven (*Genista sp.*) Frig döneminden günümüze boya yapımında kullanılan bir bitki türü.